

Oponentský posudek disertační práce Mgr. Pavla Heřmánka

Kristýna Poniatowská a Jan Amos Komenský. Vizionářka a vzdělanec v čase Třicetileté války

Evangelická teologická fakulta UK, Katedra církevních dějin, 2012

Pavel Heřmánek zpracoval disertační práci (224 s.) věnovanou nelehkému tématu, kterým se zabýval již od dob své práce magisterské obhájené na FF UK. Svou rozpravu založil na detailní znalosti jedenácti starých tisků a dvou rukopisů, z nichž bezmála všechny se týkají revelací vydávaných J. A. Komenským. Pokud jde o vydané prameny, vycházel hlavně z relevantních svazků kritické edice *Dílo J. A. Komenského*, z některých starších edic i překladů Komenského děl a sporadicky i z dalších edic (dobových kronik, deníkových zápisků a akt Jednoty bratrské). Seznam sekundární literatury přináší vedle řady komeniologických studií zejména práce k fenoménu proroctví a vizí, apokalyptice a chiliasmu, přece jen však postrádám více recentních studií německých autorů (např. Peter Dinzelsbacher či Renate Dürr).

Svou rozpravu rozdělil Heřmánek přehledně do pěti částí: první věnuje přímo životu a extatickým vizím Kristýny Poniatowské, druhou dobovým reakcím na její proroctví, třetí pokusu zařadit revelace do kontextu Komenského myšlení, obsahem čtvrté části je edice rukopisu Vidění panny Kristýny Panatowské z Duchníku a pátou část tvoří závěry. Domnívám se, že z hlediska struktury práce by působilo logičtěji, kdyby závěry předcházely vlastní edici.

První částí předchází *Úvod*, který bývá v disertacích obvykle koncipován jako vymezení tématu, badatelských otázek, hypotéz, případně předpokládaného cíle práce. Součástí úvodních částí bývá i přehled dosavadního bádání a zhodnocení pramenů. Heřmánek bohužel úvodu věnuje jen šest stránek a koncepčnější vymezení tématu či podrobnější zhodnocení literatury v něm nenajdeme. Autor sice uvádí pár prací k obecnější problematice prorockých zjevení, prodigiální víry či politické apokalyptiky, blíže je však neanalyzuje a odkaz na podrobnější shrnutí literatury ve studiích Lisé a Urbánka jeho vlastní rozbor nenahradí. Jednou z otázek, které si autor mohl položit, je např. rozdílnost oborových perspektiv či badatelských rámců v teologii, religionistice, obecné historii, literární historii či etnologii ve vztahu k fenoménu raně novověkých proroctví. Heřmánek v tomto směru svou metodologickou pozici nijak výrazněji nedefinuje. Tím, že autor některá tvrzení či pojmy ze sekundární literatury jen přejímá bez hlubší reflexe, bezděky vytváří sérii zkratkovitých vyjádření, která jsou poněkud problematická. Za všechny uvedu jen formulaci, že exegetická díla Alsteda, Brightmana a Meda, která rehabilitovala učený chiliasmus, dala “zapomenout na oficiální věroučné” odsouzení tohoto učení ze strany reformačních konfesí (s. 3). Odsouzení samozřejmě trvalo a rozhodně na ně nezapomněli oponenti chiliasmu, přestože uvedení teologové patřili k uznávaným autoritám a díky tomu diskusi o chiliastické interpretaci 20. kapitoly Zjevení Janova znovuetablovali na akademické půdě. Úvod alespoň přináší koncizní informaci o struktuře práce a o edici zjevení Poniatowské, i když místo zdůrazňování čtenářské přístupnosti českého rukopisu (s. 5) by autor měl spíše zdůvodnit svůj výběr tím, že jde o jednu z nejranějších verzí zjevení, jejíž předlohou mohl být (alespoň podle autorova přesvědčení vyjádřeného v dalších částech) Poniatowské autograf. V závěru úvodní části autor přece jen stručně naznačuje východiska a cíle své práce: chápe proroctví Poniatowské jako součást dobového “eschatologického mentalitního rámce a náboženských polemik” (náboženskými polemikami jako vlivným žánrem se však ve své práci nezabývá) a pokouší se

Poniatowskou představit jako svébytnou vizionářku a "osvobodit" ji ze stínu Komenského. Tím se vymezuje zejména vůči starší komeniologické literatuře, která se s Komenského vírou v revelace vyrovnávala jen s rozpaky.

První část nazvanou „*Úžasné divadlo*“ – *extatické vize Kristýny Poniatowské* dělí autor do čtyř pododdílů věnovaných životu vizionářky, zápisu vizí, tematické struktury vizí a připojuje sem i exkurz, v němž srovnává případ Poniatowské s dalšími dvěma vizionářkami. První pododdíl není vlastně životopisem v pravém slova smyslu. Líčení začíná až rokem 1627 a příchodem Kristýny na Horní Brannou. Informace o narození, o matce, o kořenech rodiny musí čtenář hledat až na samém konci této kapitoly (s. 29-30), kde Heřmánek cituje Komenského shrnutí Locharovy pohřební řeči nad Poniatowskou. Počátky a průběh vizí Poniatowské líčí autor podle Komenského latinské edice v *Lux e tenebris*, přičemž příležitostně toto líčení doplňuje citáty z krakovského rukopisu či je konfrontuje se svědectvími lékařů. Někde snad až příliš podléhá dikci pramene, např. při líčení reakcí paní Zárubové či Komenského na vize. Místo spekulací o tom, zda byl Komenský pohnut a do jaké míry, by se nabízelo zkoumat podobné pasáže jako literární topos, nepochybně se vyskytující v řadě jiných textů o dobových vizionářích. Zajímavá jsou svědectví o Kristýnině domnělé či skutečné četbě, která by stálo za to alespoň zařadit do kontextu soudobé četby v šlechtických kruzích (včetně Vechnerem jmenovaných spisů rozekruciańských, prognostik Paula Nagela a různých prorocství), když už se nedostává další nezávislé pramenné evidence. Zásluhně Heřmánek obrací větší pozornost i ke konfliktu Poniatowské s otcem a jeho následnému obratu v hodnocení prorocství. Škoda, že se autor nepokusil tuto epizodu více interpretovat v kontextu případů jiných žen vizionářek, respektive z hlediska tématu vymanění se z otcovské, případně manželské autority. Lze ocenit, že autor věnuje pozornost dosud neanalyzovanému traktátu Juliána Poniatowského, který podle Heřmánka obsahuje „autentické postřehy ‚obráceného‘ otce“ (s. 12). Neodpustím si ale poznámku, že místo těžko určitelné míry autenticity by stálo za to prozkoumat Poniatowského teologickou pozici. Byl přece považován za dobrého teologa (polemizoval mimo jiné v obraně Budovce s věhlasným Hoěm z Hoěneggu), a proto by bylo zajímavé zjistit, nakolik např. jeho pojetí zázračných skutečností korespondovalo či ne s dobovou kalvínskou teologií. Heřmánek pojednává i vícekrát v literatuře popsanou misi Poniatowské do Valdštejnova Jičina. Z hlediska interpretačního patří k pozoruhodným pasážím Heřmánkův rozbor tělesných projevů vizionářky, respektive vztahu těla, teatrality fyzických projevů a jejich veřejné demonstrace. Zde se mohl autor opřít o výbornou studii britské badatelky Diany Purkiss a pokusil se usouvztažnit projevy ženského vizionářství s dobovým pojetím půstu, nemoci či fyzické slabosti. Stranou však nechává Purkissově diskusi dobové představy o ženském těle jako prázdné nádobě na přenos božích zpráv i rozbor symboliky panenství, jež měla podle britské autorky (zaměřené zjevně na genderovou analýzu) pomoci vytvářet prostor pro podmíněnou autonomii žen prorokyn v raně novověkých sociálních strukturách. Zde se mohl Heřmánek plodně vymezit i vůči pracím Lucie Storchové, byť se nezabývají fenoménem vizionářek. Jen okrajově zmiňuje Heřmánek paralely mezi tělesnými projevy středověkých mystiček (opírá se o práci Weissovu, k tématu však existuje řada dalších relevantních monografií) a Poniatowské (s. 24), podrobnější komparaci však bohužel neprovádí, ani neklade významnou otázku, zda Poniatowská mohla znát kupříkladu vize Brigity Švédské. V závěru pododdílu autor shrnuje poslední vidění Poniatowské, její údajnou smrt a znovuvzkříšení a data o jejím dalším životě. Za zcela neústrojně považují zařazení odstavce o Grabowského divadelní hře o Poniatowské z roku 1900 (s. 30), která do této kapitoly nepatří.

Závažnější otázky vyvstávají nad různými textovými variantami vidění, jichž se týká tento a explicitně i následující pododdíl, např. nad líčením Kristýniny údajné smrti a vzkříšení. Heřmánek považuje vyprávění v první osobě za autentický zápis Kristýny, ten se

však vyskytuje až v Komenského latinském vydání, v krakovském rukopise, jak autor sám uvádí, chybí. Zápisy vizí zjevně procházely nejrůznějšími redakcemi, a proto, domnívám se, je třeba být opatrnější v závěrech a nedůvěřovat bez kritiky a pochybností Komenského verzi. Podobně Heřmánek nedostatečně reflektuje rozdíly mezi Lux e tenebris a pozdním německým vydáním Kristýniných revelací z roku 1711. Např. výše zmíněnou Locharovu pohřební řeč překládá z německé verze, která je od latinské v detailech odlišná (latinská verze např. uvádí přesné datum narození Poniatowské), aniž by to náležitě okomentoval. Nedostatečná pozornost je věnována i otázce datování. Z toho pak pramení nejednotnost, když v rámci jednoho odstavce udává autor jednou datum podle juliánského (12. 11. 1627), podruhé podle gregoriánského (22. 11. 1627) kalendáře (s. 31). K otázkám různých textových variant se autor vrací ještě v ediční poznámce.

Precizní tematický rozbor vidění, jímž se Heřmánek zabývá v dalším pododdílu, patří k nejpřínosnějším částem práce. Postupně probírá jedenáct témat či motivů, která se v zápisu revelací objevují. V souvislosti s významnou rolí, jakou hrály ve viděních žalmy, se autor zmiňuje o “společenství intenzivní modlitby”, které se kolem vizionářky vytvořilo. Škoda, že tento postřeh dále nerozvinul. Ve srovnání s Kotterem i Drabíkem se snad jednalo o další specifický rys Kristýnina vizionářství, byť v širším evropském měřítku by se k němu našly paralely. Při analýze motivu nevěsty Kristovy Heřmánek připomíná některé starší i dobové paralely (Brautmystik, Johanna Arndta, Philippa Nicolaie a anglické vizionářky), přesto postrádám podrobnější, o moderní biblická studia opřenou analýzu Písně písní a její recepce v raném novověku, např. výklad o symbolice šperků, které Kristýna dostává od Pána (náhrdelník, pás, sukně, prstýnek, masti, voňavky). Možnosti nejrůznějších interpretací skýtají samozřejmě i lví vize, např. probíraná vize ze 17. 1. 1628, kterou Komenský retrospektivně vztahuje (jistě i pod vlivem Drabíkovým!) na Karla Gustava a Jiřího II. Rákócziho. Je však možné, ba pravděpodobné, že v roce 1628 byla vnímána a aktualizována jinak.

Na závěr první části autor připojuje exkurz věnovaný tisku Göttliches Wunder-buch, který popisuje případy dvou dalších vizionářek z roku 1629 Margarethy Heydewetter a Benigny Königs. Heřmánek sleduje shody i odlišnosti s Poniatowskou, zvláště tělesné projevy dívek, jak jsou zachyceny Jakobem Fabriciem. Právě Fabriciovi a pravděpodobnému dalšímu zapisovateli zjevení Andreasi Buntschodiovi věnuje autor jen poměrně malou pozornost. Přitom právě zde se potenciálně otevírají možnosti další interpretace mapující vztahy ve skupině bezprostředních svědků a recipientů vidění, možnosti působení na vizionářky i případné manipulace obsahem jejich zjevení. Pokud jde o obsahovou analýzu, prvním krokem je jistě prosté konstatování shod a podobností, což Heřmánek záslužně činí. Dalším možným interpretačním krokem by mohla být snaha definovat široce sdílené kulturně-náboženské zázemí, které produkovalo společná témata, symboly, obraznost. K této problematice existuje např. významná studie Petera Burka o dějinách snů, kterou autor mohl využít.

Ve druhé části své práce nazvané *Reakce na proroctví* sleduje Pavel Heřmánek hodnocení lékařů Matyáše Vechnera a Jana Jonstona, reakce exulantů, oficiální reakce Jednoty a podrobně se zabývá Komenského obranou zjevení. Pokud jde o dobovou typologii názorů na vizionářství, vychází Heřmánek především z Komenského a Vechnera, mohl však alespoň prostřednictvím sekundární literatury přihlédnout k dalším autorům – teologům, lékařům, soudcům, inkvizitorům. Srovnání stanovisek Vechnera a Jonstona staví též do značné míry na starší sekundární literatuře, Heřmánekovi se však velmi plasticky daří osvětlit základní rozdíly mezi “naturalistickou” interpretací vizí a přístupem “supranaturalistů”. Rovněž pokud jde o reakce exulantů, převážně exilových kronikářů, na proroctví a vizionáře a co se týče oficiálních stanovisek Jednoty, shrnuje autor údaje ze sekundární literatury. Hlavním a originálním přínosem této části a celé disertace je Heřmánekův rozbor Komenského

traktátu O pravých a falešných prorocích z roku 1629. Autor sleduje Komenského argumenty bod po bodu a srovnává je s jeho dřívější argumentací z předmluvy k české edici Kotterových zjevení z roku 1625 i s obhajobou současných proroků od Jakoba Fabricia. Traktát se v Heřmánkově podání jeví být významným a dosud do značné míry nedoceneným příspěvkem do dobové teologické diskuse o otázce, zda se dar proroctví uzavřel ve starozákonních dobách, či zda pokračoval i v době apoštolů a v následujících staletích křesťanské historie. Zároveň je i polemikou se soudobou lékařskou teorií ohledně vysvětlení vizionářských projevů skrze dobové pojetí melancholie. Velkou Heřmánkovou zásluhou je, že jako první z badatelů zřetelně upozornil na Komenského nejranější přihlášení se k chiliastickému učení v kvestii 57 (s. 112). Škoda, že už v této části autor neformuluje alespoň předběžně nějaké shrnutí problému chiliasmu nebo alespoň neodkáže na další část, kde se k tématu vrátí (na s. 124).

Ve třetí části nazvané *Proroctví a Komenského myšlení a dílo* se autor pokouší vlastními slovy o “obecnější zamyšlení” a snaží se zařadit Komenského propagaci revelací do kontextu jeho děl z 20. a 30. let. Zabývá se především prvními dvěma svazky Truchlivého, Haggaeem a Historií o těžkých protiventstvích. Heřmánek se snaží kontextualizovat zjevení i uvedené Komenského spisy a vztáhnout je k národnímu mesianismu, přičemž odkazuje i na mou studii, v níž používám pojem “defensive chosenness”, tedy volně přeloženo “obrané pojetí vyvolenosti”, nikoli “poraženecká vyvolenost”, jak překládá Heřmánek. Pojem má však smysl jedině v širším kontextu typologie Anthonyho Smithe, odkud jsem ho převzal, jako protiklad triumfalistické vyvolenosti. Heřmánek sám bez hlubší znalosti rozsáhlé literatury k tomuto tématu mluví o třech typech mesianismu: národním, historickém a náboženském (s. 120-121). To by si zasloužilo specifikaci. V zahraniční literatuře, např. v diskusi o pojetí Johna Foxe, se obvykle rozlišuje mezi vyvoleným lidem, který může konotovat i církev, a vyvoleným národem. Stejně ošidné může být hledání paralel mezi Historií o těžkých protiventstvích a revelacemi pokud jde o prodigiální víru. Při každém takovém srovnání by bylo záhodno přihlédnout k žánrovým specifikům, v případě Historie k žánru martyrologia. V této části se Heřmánek vrací i k problému počátku Komenského chiliasmu a ve srovnání s pracemi Howarda Hotsona a Uwe Voigta ještě více vynikne význam jeho zjištění ohledně první jasné formulace chiliastické pozice v Komenského Traktátu. Jen pro pořádek je třeba dodat, že Heřmánek neuvádí jeden z hlavních Hotsonových argumentů, proč Komenský mohl jen těžko plně převzít chiliastické učení od svých učitelů Alsteda a Piscatora již během studia v Herbornu, jak retrospektivně tvrdil v polemice s Maresiem. Alsted totiž až do poloviny 20. let nebyl přesvědčeným chiliastou.

Čtvrtá část obsahuje edici krakovského rukopisu. Ediční poznámka podává charakteristiku editovaného rukopisu *Vidění panny Kristýny Panatowské z Duchníku*, poznámky k jeho vzniku a připojuje ediční zásady, včetně slovníčku neobvyklých výrazů či tvarů. Někde se ani zde autor nězdrží jistých spekulací, např. tvrdí-li, že Komenský šířil texty přeložené z autografů Poniatowské “prostřednictvím Jana Jonstona”, či že “neznámý písař ... byl pravděpodobně i autorem” obrázků (s. 130). Nejpodstatnější problém této části však vidím v tom, že autor převzal do své disertace určitý polotovár připravený pro jiný publikační účel a nijak ho pro účely disertační práce neupravil, ani nedopracoval. Proto zde např. v pozn. 514 odkazuje bez bližší specifikace na mou studii, která však logicky součástí disertace není, proto jsou marginálie vymezeny v textu naprosto nestandardním znakem @, jehož původním cílem bylo jen upozornit sazeče. Jak autor uvádí, pro “srovnání a doplnění ... edice” použil Komenského latinskou edici *Lux e tenebris* a pro “čtenáře, jež upřednostňují němčinu před latinou” (s. 131) připojuje i odkazy na německé vydání zjevení Poniatowské Höchstverwundersame Offenbahrungen z roku 1711. Z hlediska čistě edičního to nepovažuji za úplně šťastný nápad, zvláště když nebyla provedena podrobnější komparace latinské a

německé verze. Jak jsme upozornili výše, sám autor ve své studii nejednou překládal z německého vydání, i když se zcela neshodovalo s vydáním latinským. Heřmánek předpokládá, že “rukopis z roku 1631 pracuje s autografy Poniatowské” (s. 131), to je však tvrzení, jež nelze prokázat, protože bezpečně nevíme, kolik opisů bylo z předpokládaného autografu pořízeno a kolik písařů či opisovačů do nich mohlo zasahovat. K opatrnosti vybízejí i záznamy o dvou snech ohledně Gerticha a Turnowského, jež se jinde nevyskytují. Klíčové je i autorovo zjištění, že krakovský rukopis obsahuje pasáže psané z jiné perspektivy než byla Kristýnina výpověď v ich formě. To, zdá se, naznačuje, že textový korpus spojený se zjeveními Poniatowské se přece jen vyvíjel složitěji a že filiace textů nebyla tak jednoznačná (např. že německé tisky z let 1629 a 1632 vycházely z “autentických záznamů ... Poniatowské”), jak si Heřmánek představuje.

Ediční zásady jsou vysvětleny celkem jasně, až na drobná nedopatření či přehlédnutí (s. 134: má být ia>a; s. 135: kterýž není spojka, ale vztažné zájmeno), stylistické výkyvy v rubrice “Dále zachováváme” a tvrzení typu “hodiny přepisujeme do písemné podoby” (má být: hodiny vyjádřené číslovkami přepisujeme do slovní podoby). V jednom případě zjevně špatně a proti smyslu opravuje editor i na y (s. 135, 138: májovým zeleným – má být májovím zeleným). Samotná edice je provedena v zásadě pečlivě, až na rušivě působící výše zmiňované znaky @. Na s. 140, 152, 158 jsou tučně zvýrazněny v textu editorské poznámky, které měly patřit do poznámky pod čarou. Edice je doplněna tabulkou, která přehledně uvádí základní údaje o jednotlivých vizích Poniatowské. I další kvantifikující údaje mohly být místo slovním popisem (s. 195) znázorněny spíše grafem. Opětovné poznámky k projevům Kristýniny nemoci jsou však na tomto místě již nadbytečné.

V páté a poslední části *Závěry* Heřmánek na čtrnácti stranách spíše než závěry prezentuje resumé jednotlivých částí své práce.

Nedílnou součástí každé disertační práce musí být pečlivě zpracované seznamy pramenů a literatury. Bohužel Heřmánekův seznam literatury trpí řadou chyb a nejednotností bibliografických údajů. Autor si neujasní, zda bude uvádět nakladatele či jen místo vydání, nedůsledně uvádí u sborníků a časopisů in/In, polské a švédské názvy uvádí bez diakritiky, ponechal v bibliografii řadu překlepů (např. Oxford Encyklopedia, synpozjum, Sprawa Kristyny, renaissance, archív, počestěné Katovice jako místo vydání, mentalitätgeschichtliche místo mentalitätsgeschichtliche, Ekstaze, Posleství, Theologische Realenzyklopedie). Práci Jiřího Justa autor ošidil o hlavní titul („Hned jsem k Vám dnes naschválí poslíka svého vypravil“), studii Jána Kvačaly Prielomy vo viere Komenského a Mickiewicza o údaje o místě a roku vydání a studii Vladimíra Urbánka Patria Lost and Chosen People o název sborníku, v němž vyšla. Opravdu nepůsobí dobře, když je jméno renomované polské badatelky o dějinách Jednoty v celé disertaci uváděno chybně Dworzackowa (správně Dworzaczkowa), když zasloužilý komeniolog a filosof Jaromír Červenka je překřtěn na Jaroslava, nizozemská historička Nicolette Mout na Mouttovou a němečtí historici Hartmut Lehmann a Anne-Charlott Trepp na Hartmunda a Chartotte. Některé citované studie autor opomněl do seznamu zařadit (např. Pohligovu práci).

Shrněme na závěr silné a slabé stránky Heřmánekovy práce. Závažné nedostatky, které jsme výše uvedli, obsahuje disertace zejména v úvodu a v bibliografii. Autor neprovedl jazykovou korekturu a zanechal v textu celou řadu překlepů a chyb. Dokonce i v samotném názvu práce je gramatická chyba – třicetiletá válka se v žádném případě nemůže psát s velkým písmenem. K problémům formálním patří i nejasné a chaotické odkazování na jiné části práce, které by mělo být důsledně v poznámkovém aparátu a uvádět číslo stránky či poznámky, na něž se odkazuje. Autor nadužívá ve větách tři tečky, které nepatří do odborného

stylu, případně mohou být použity zcela výjimečně. Místy je problematická autorova práce se sekundární literaturou, z níž někdy přejímá tvrzení i nejrůznější koncepty bez hlubšího promyšlení. Naopak k silným stránkám Heřmánkovy disertace patří ty pasáže, kde pečlivě reprodukuje a analyzuje své prameny. Zejména je objevná jeho tematická analýza revelací Kristýny Poniatowské a průkopnická interpretace Komenského traktátu O pravých a falešných prorocích, která je významným příspěvkem do recentní mezinárodní diskuse o počátcích, zdrojích a povaze Komenského chiliasmu.

Disertační práce Mgr. Pavla Heřmánka má nedostatky, ale i nepominutelné klady, které odpovídají požadavkům kladeným na práci k získání titulu PhD. Proto s jistými výhradami, které se jistě stanou předmětem obhajoby a následného jednání zkušební komise, doporučuji práci k obhájení.

V Praze, 29. srpna 2012

PhDr. Vladimír Urbánek, PhD.

Filosofický ústav AV ČR, v.v.i.